

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 2, Sayı: 4, Haziran 2016, s. 175-184

Öğr. Gör. Tunay KARAKÖK

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD

tkarakok@bartin.edu.tr

TÜRK EDEBİYATINDA BİR MUTASAVVIF: AHMET YESEVÎ VE YESEVİLİK (M. FUAD KÖPRÜLÜ'YE GÖRE)

Özet

Kendisinden söz eden menâkıbnâmelere göre, Ahmed Yesevî tahmini 1093 yılında Batı Türkistan'daki Çimkent şehrinin doğusunda bulunan ve Tarım Irmağı'na dökülen Şâhyâr Nehri'nin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram kasabasında doğdu. Sayram'da İmâm Muhammed b.Ali neslinden gelenlere "Hâce" denildiği gibi, onlara bağlı olanlara da aynı isim veriliyordu. Ahmed Yesevî, bu silsileye bağlı olduğu için Hâce Ahmed, Hâce Ahmed Yesevî, Kul Hâce Ahmed şekillerinde de anılmaktadır. Bilinen ilmi bir gerçek te şudur ki; Ahmed Yesevî hakkında yapılan en kapsamlı çalışma M. Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseridir. Bu eserin ilk bölümünde de Ahmed Yesevî'nin menkıbevi ve tarihi hayatı ayrı ayrı ele alınarak ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur.

İşte biz bu çalışmamızda; olgun, ileri görüşlü, muhakemeli bir mutasavvıf ve aynı zamanda Hanefî mezhebinde bir fakih olan Ahmet Yesevî'yi, M. Fuad Köprülü'nün eserleri üzerinden, Köprülü'nün konuyu ele alışı ile doğru orantılı olacak şekilde kim olduğu ve gerçek tarihi kişiliğinin ne olduğu ile kurucusu ve mensubu olduğu Yeseviyye Tarikatı ve ilişkisi hakkında tespitlerde bulunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: M.F. Köprülü, Ahmet Yesevi, Yesevilik

**A SUFI INTO THE TURKISH LITERATURE: AHMET YESEVI AND YASAVIYYA
(ACCORDING TO M. F. KÖPRÜLÜ)**

Abstarct

According to hagiography mentioned by himself, Ahmed Yesevi was born Sayram town which is east of Çimkent in West Turkistan in which Tarım Irmağı discharge into the Şahyar River's a small tributary which name Karasu. In Sayram, Imam Muhammad's generation is called "Hace" and also, was given the same name as connected to them. Ahmed Yesevi, Hacı Ahmed for being connected to this generation, Hacı Ahmed Yesevi is referred to as the Kul Hacı Ahmed way. In a known scientific fact it is; The most comprehensive study of Fuat Köprülü Ahmed Yesevi's work from the first Sufis in Turkish literature. The first part of Ahmed Yesevi hagiographic life and history of this work have been revealed in a detailed manner by considering separately.

Here we are in this study; mature, forward-thinking, Muhakkan be a mystic and at the same time, Ahmet Yesevi, a jurist of the Hanafi sect, M. Fuad Köprülü through the works, as to who to be proportional to the handling Köprülü subject and with what is the real historical figures We tried to make observations about Yasaviyya sect.

Key Words: M.F. Köprülü, Ahmet Yesevi, Yasaviyya

Giriş

Mutasavvıf ya da *sufi*; tasavvufî hayat tarzını benimseyen ve bu yolla Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kişi olup; bu kavram VIII. yüzyılda bazı âbid ve zâhidlere sūfî denilmesiyle ortaya çıkmıştır. İlk defa bu sıfatla tanınan kişinin *Ebû Hâşim el-Küfî*¹ olduğu kaydedilmektedir. Aynı yüzyılın sonlarına doğru âbid ve zâhidlerin tuttuğu yolu belirtmek için sūfî kelimesiyle aynı kökten türeyen tasavvuf kelimesinin kullanımı yaygınlık kazanmış, bu yolun mensuplarına genellikle ehl-i tasavvuf, bazen de mutasavvıf adı verilmiştir (Uludağ, 2006: 379; Öngören, 2009: 471).

Bizde bu çalışmamızda Orta Asya'daki siyasi ve iktisadi yapının hızlı bir değişime uğradığı bir dönemde yaşamış olan Ahmet Yesevi'yi Türkoloji ilminin kurucusu ve Türkiye'de sosyal bilimler alanında yetişmiş olan meşhur bilim adamı M. Fuad Köprülü'nün² eserlerinden

¹ Adı Osman bin Şüreyk, künyesi Ebû Hâşim, nisbesi el-Küfî, şöhreti es-Süfî'dir. Bağdadlı olduğunu söyleyen rivayetler varsa da, aslen Kufeli'dir. Bu yüzden el-Küfî diye meşhurdur (Yılmaz, 1986: 23).

² Türkiye'nin sosyal bilimler alanında yetiştirdiği meşhur bilim adamlarından biri olan M. Fuad Köprülü 4 Aralık 1890 yılında İstanbul'da doğdu. 1910-1913 yılları arasında Mercan, Kabataş, Galatasaray ve İstanbul liselerinde de Türkçe ve Edebiyat hocalıklarında bulunmuştur. 1913 yılında İstanbul Darülfünun'da Türk Edebiyatı Tarihi profesörlüğüne, 20 Aralık 1913'te başka bir göreve tayin edilen Halid Ziya Uşaklıgil'in yerine tayin edilir. Bu onun şâir ve ediplikten bilim adamlığına adım atması olarak kabul edilmiştir. 1914 yılında Türk Birliği Derneği'nin genel sekreterliği, 1915'te Ali Emiri Efendi'nin başkanlığında kurulan Asâr-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni Genel Sekreterliği, 1915

hareket ederek M. Fuat Köprülü'nün gözünden tanımaya ve anlamaya çalıştık. Çalışmamız dâhilinde kullandığımız Köprülü'ye ait eserler ise sırası ile şöyledir;

a. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, Ankara, 1984.

Fuat Köprülü'nün, 1919 yılında Osmanlıca olarak yayımladığı ilk kitabıdır. Yayımlandığında Avrupalı bilim adamlarının da takdirlerini kazanmış bu çalışma, daha sonra bizzat Köprülü ve öğrencisi Fevziye Abdullah Tansel tarafından tekrar gözden geçirilerek, tashihi yapılmış ve yeni harflerle basılacak hale getirilmiş, ancak Köprülü vefat edince kitabının 2. baskısını görememiştir. 1966'daki 2. baskısından sonra 1976 yılında oğlu Orhan Fuat Köprülü tarafından

te Milli Tettebular Mecmuası Müdürlüğü görevlerini yerine getirmiştir. 1924 yılında Atatürk'ün arzusu üzerine, Maarif Vekili Vâsıf Çınar Bey'in zamanında maarif vekâleti (milli eğitim) müsteşarlığına getirilmiştir. 8 ay süren bu müsteşarlığı sırasında teşkilatta, yapmış olduğu birçok teklifle köklü değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. 1925'te yaptığı bilimsel çalışmalarla Türkiye dışında da itibar kazanan Köprülü, aynı yıl VV.Barthold, Kraçkovsky ve Ol'denburg gibi ünlü Rus bilim idamlarının ortak teklifleri ile Sovyet Bilimler Akademisi'nin Türkiye temsilciliğine seçilmiştir. 1926'da Bakü'deki Türkiyat Kongresine katılan ve burada büyük ilgi ören Köprülü'ye bir yıl sonra bilime yaptığı hizmetlerden dolayı, 1927 yılında Alman Heildeberg Üniversitesi fahri felsefe doktorluğu payesi vermiştir. 1933 yılında İstanbul Darülfünun, Atatürk tarafından İstanbul Üniversitesi'ne düştürülünce, yeni kurulan bu üniversiteye Ordinaryüs Profesör unvanıyla Edebiyat Fakültesi Dekanlığına getirildi (Köprülü, 1987: 2, 4, 5, 6, 7, 9 12; Köprülü, 2000: 14, 34, 35, 37). Detaylı bilgi için bkz; N. Sami Banarlı, Köprülü'nün Hayatından Çizgiler, *Türk Kültürü*, S.47. Eylül 1966. s. 32-41. N. Sami Banarlı, Avrupalı Âlimler ve Fuat Köprülü, *Meydan Gazetesi*, S.83. 84, 85, İstanbul,1966; Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Bilinmeyen Tarafları ile Üstat Fuat Köprülü, *Türk Kültürü*, S.47,1966. s. 15-19; Ahmet Djafferoğlu, Die Turkische Sprach forschungund Prof. Dr. Mehmed Fuat Köprülü, *Der Reue Orient*. Aug.- Sept. S.41. 1929; Hasan Eren, T. Halasi Kun, Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar, *Fuat Köprülü'nün Doğumunun 60.Yıldönümünü Kutlamak İçin*, Ankara. TFKB. 1950; Hikmet Feridun Es, Sorbon Üniversitesine Türk Bayrağını Çektiren Adam, *Yedigün*, 5 Aralık 1939; Abdülkadir İnan, Fuat Köprülü - Yusuf Ziya Münakaşaları Üzerine, *Türk Kültürü*, S.47, 1966, s. 41-45; Aynur İzler, Fuat Köprülü'nün İlk Yazıları, *Türk Kültürü*. S.47, 1966. s. 60-63; Prof. Dr. Abdülkadir, Karahan, *Köprülü ve Eseri*. *Türk Kültürü*, S.47. 1966. s. 5-7; Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Edebiyat Tarihçisi Olarak Fuat Köprülü. *Türk Kültürü*, S.57,1967. s. 18-20; Dr. O. Fuat Köprülü, Prof Fuat Köprülü'nün Not Alma Sistemi ve Kitap Telakkisi. *Türk Kültürü*. S.57. 1967. s. 641-644; Dr. O. Fuat Köprülü, Fuat Köprülü Bibliyografyasına Yeni İlaveler, *Türk Kültürü*, S. 120, 1976, s. 18-20; Dr. O. Fuat Köprülü, Vefatının 10. Yıldönümünde Fuat Köprülü, *Türk Kültürü*. S. 167. 1976. s. 651-653, Dr. O. Fuat Köprülü, *Köprülü'den Seçmeler*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972; Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Fuat Köprülü ve Muhit. *Türk Kültürü*. S.128. 1973. s. 7-11; Günvar Osman Bölük, Ölümünün 10.Yılında Fuat Köprülü, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl. 12, c. 1, S.7. 1976. s. 23-29; Samı N. Özerdim, Fuat Köprülü'nün Yazıları, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar 1*, Aynı basım, TTKB, 1951; Şerif Hulusi Sayman, *Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün Yazıları İçin Bibliyografya*, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi. 1940; Mahmut H. Şakiroğlu, Fuat Köprülü'nün Bilinmeyen Bir Beyanatu Dolayısı ile Bibliyografyasına Bir Ek. *Türk Kültürü*. S. 134. 1975; F. Abdullah Tansel, Prof. Fuat Köprülü Hakkında Bazı Notlar, *Türk Kültürü*. 8.57. 1967. s. 12-17; F. Abdullah Tansel, Prof. Fuat Köprülü'nün Şiirleri, *Belleten*, c.XXX. S. 120, Ankara. TTKB, 1966. s. 637-645; F. Abdullah; Tansel, Fuat Köprülü'nün Önsözüyle Basılan Eserler ve İmzasız Bir Önsözü, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S.3, 1974; Prof. Osman Tura, Hasan Eren - Emin Bilgiç: 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası,1953; *Osman Turan, Türk Ansiklopedisi*, Fuat Köprülü Maddesi, c.22, s. 288; Hasan Hüseyin Güneş, Bir Üstâd-I Âlem: Mehmed Fuad Köprülü, *Tarih Okulu*, Eylül-Aralık 2011, Sayı XI, ss. 103-119; Fuat Özdemir, *Fuat Köprülü'nün Türk Saz Şairleri Üzerindeki Çalışmaları*, Kültür Bakanlığı yay.,2000; Ercüment Kuran, "Fuat Köprülü'nün Milliyetçiliği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Konya 1997, s. 243-248.

sadeleştirme ve notlara yeni ilavelerle 3. baskısı yapılmıştır. Daha sonra ki yıllarda birçok baskısı yapılan İlk Mutasavvıflar'ın bahsedilen sonraki baskıları üçüncü baskıyla aynıdır. Hiçbir değişiklik yoktur. Nitekim 1993 yılında yapılan 8. baskısına bakıldığında 3. baskısıyla arada hiçbir farkın olmadığı görülecektir. Bizim yararlandığımız nüsha ise, 1991 yılında yapılan 7. baskıdır.

Bu kitapta Köprülü'nün temel tezi, kendi ifadesiyle "*Anadolu'da Selçuklular devrinde inkişaf eden Türk kültür hayatının, Orta-Asya kültür hayatı ile nasıl sıkı sıkıya bağlı olduğu*" dur (Köprülü, 1999: 22-23).

b. İslam Medeniyeti Tarihi, DİB Yayınlan, Ankara, trsz.

Bu kitap, 1918 yılında İran ve Orta Asya uzmanı tarihçi V.V. Barthold tarafından Rusça olarak yazılmış olan ve daha sonra Köprülü tarafından Tatarca, Özbekçe ve İngilizce (*Mussulman Culture, University of Calcuta, 1934*) çevirileri karşılaştırılarak Türkçe yayına hazırlanmış ve ilkin 1940 yılında Köprülü'nün izah ve düzeltmeleriyle yayımlanmıştı. Daha sonra 1963'te yapılan ikinci baskısında Köprülü, açıklamalarını daha da genişleterek eseri müşterek bir çalışma seviyesine getirmiştir. Bu çalışma 1973'te yine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 3. baskısı yapılarak yayımlanmıştır (Köprülü, 1987: 17).

c. Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 1980.

İlk defa 1926 yılında Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bu eser, 1980 yılında Orhan Köprülü ve Nermin Pekin tarafından 1980 yılında yeni harflerle yeniden yayımlanmıştır. Bu eserin temel özelliği, bütün bir Türk kavminin genel edebiyat tarihi olmasıdır.

d. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK Yay., Ankara, 1999.

Köprülü'nün 1944 yılında Paris Üniversitesi'ne bağlı Türk Tetkikleri Merkezi'nde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu konusu hakkında Fransızca olarak sunmuş olduğu üç konferansın metinlerinin 1935'te "*Les Origines de l'Empire Ottoman*" adı altında İstanbul Fransız Enstitüsü yayınları arasından çıkmış hali olan bu kitap, 1959 yılında bizzat Köprülü tarafından *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* adı ile Türkçe olarak neşredilmiştir.

1.Köprülü'ye Göre Ahmet Yesevi ve Yesevilik

1.1. Hayatı

Ahmed Yesevî hakkında yapılan en kapsamlı çalışma M. Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseridir. Bu eserin ilk bölümünde Ahmed Yesevî'nin menkıbevi ve tarihi hayatı ayrı ayrı ele alınarak ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Esere göre Ahmed Yesevî, Türkistan'daki Çimkent şehrinin doğusunda Sayram kasabasında doğdu. İspicâb (İsficâb) veya Akşehir adıyla da anılan Sayram kasabası eskiden beri önemli bir yerleşme merkeziydi (Köprülü,1984: 61-62; Eraslan, 1989: 15-16; Konukçu, 1993: 250; Baş, 2011: 25).

Ahmed Yesevî'nin doğum tarihî (1093?) kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hâce Yûsuf el-Hemedânî'ye (ö.1140-41) intisabı ve onun halifelerinden oluşu dikkate alınırsa XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür. Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden olan babası, kerametleri ve menkıbeleri ile tanınan ve Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen Şeyh İbrahim adlı zattır. Annesi ise Şeyh İbrahim'in halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Ha-

tun'dur. Şeyh İbrahim'in Gevher Şehnaz adlı kızından sonra ikinci çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed Yesevî, annesini ve babasını kaybettikten sonra Gevher Şehnaz ile bilinmeyen bir sebeple Yesi şehrine gitmişler ve yerleşmişlerdir (Köprülü, 1984: 62-63; Eraslan, 1989: 160; Baş, 2011: 26).

Gerek Yesevî lakabını alması, gerekse Arslan Baba'nın³ onunla Yesi'de buluşması hakkındaki anane bu bilgiyi doğrulamaktadır. Yesi, bugünkü adıyla Türkistan şehridir. Kız kardeşi ile bu şehre gelip yerleşen Hoca Ahmed, burada Arslan Baba namındaki tanınmış Türk şeyhinin teveccüh ve iltifatına, hayır ve duasına mazhar olmuştur. Fakat Arslan Baba, Ahmed Yesevî henüz küçükken öldüğü için, onun şahsiyeti üzerinde kuvvetli bir tesir yaptığı hakkındaki anane tarihî bakımdan belirsizlik arz etmektedir (Köprülü, 1984: 63-64; Baş, 2011: 26).

Fuad Köprülü Arslan Baba'nın, Ahmed Yesevî'nin tarihî şahsiyeti üzerinde kuvvetli bir tesir yaptığı hakkındaki ananeyi tarihî bakımdan doğru bulmazken Mehmet Şeker bu görüşe katılmamakta, hikmetlerden Ahmed Yesevî'nin Arslan Baba'dan sadece etkilenmekle kalmayıp, ondan ilköğrenimine başladığının anlaşıldığını ifade etmektedir (Köprülü, 1984: 64; Şeker, 1993: 359-360; Baş, 2011: 26).

Ahmed Yesevî, Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra zamanın önemli İslâm merkezlerinden biri olan Buhara'ya gitmiştir. Bu şehirde devrin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yûsuf el-Hemedânî'ye⁴ intisap ederek onun irşad ve terbiyesi altına girmiştir.

³ Hz. Ali soyuna mensup, İbrahim adlı bir şeyhin oğlu olan Ahmet, yedi yaşındayken babasını kaybeder, Gevher Şehnaz adlı ablasıyla, Sayram'dan Yesi'ye taşınırlar. Türk menkâbesinde Oğuz Han'ın başkenti olarak gösterilen bu şehirde, o sırada Arslan Baba adlı meşhur bir Türk şeyhin temsil ettiği bir tasavvuf geleneği mevcuttu (Köprülü, 1940: 210; Köprülü, 1987: 27-28). Arslan Baba hakkında menkâbeler dışında bilgi edinebileceğimiz tarihî vesikalara sahip değiliz. Bir rivayete göre onun, Otrarlı bir Türk dervişi olduğu sanılmaktadır. Bir iddiaya göre ise Arslan Baba siyah tenli bir Arap idi. A.Y. Ocak, onun bir Melâmeti-Kalenderî olabileceğini belirtmekte ve bu tespitini de bu bölgenin kendilerini "Kalenderî" olarak niteleyen birçok Baba lakaplı sülâhlerle dolu olmasına bağlamaktadır. Menkâbeye göre Arslan Baba, ashabın ileri gelenlerindedir, dört yüz sene veya yedi yüz sene yaşadığına dâir rivayetler bulunmaktadır. Arslan Baba'nın, Türkistan'a gelerek Ahmet Yesevî'yi irşad etmesi bir manevî işaret dayanmaktadır. O, üzerine aldığı vazifeyi yerine getirdikten sonra ertesi yıl vefat etmiştir. Dîvân-ı Hikmet'te "kabizül ervah'ın onun canını aldığı, hurilerin ipekten kefen biçtikleri, yetmiş bin meleğin ağlayarak gelip onu cennete götürdükleri" anlatılır (Köprülü, 1984: 22-51; Tayş, 1996: 54; Ocak, 1996: 37).

⁴ Asıl adı Ebu Ya'kub Yusuf b. Eyyub ibn Yusuf b. el-Hasan b. Vehre olan Yusuf Hemedânî, Hemedân ahalisinde, Büzencird kasabasında, h. 440 veya 441/ m. 1049 tarihinde doğmuştur. Hicri 460/1068 tarihinden sonra Bağdat'a geçerek Şeyh Ebu İshak Şirazi'ye (ö. 476/1083) intisap etmiştir. Yusuf Hemedânî, hadis, fıkıh usulü, hilaf ve nazar ilimlerinde ileri seviyede bir bilim adamı idi. İsfahan ve Semerkant'ta uzun süre hadis tahsil etmiş, Nizamiye medresesi gibi önemli bir yerde ders verecek kadar kariyer elde etmiştir. Sufiyane mizacının şevkiyle ilim yolunu bırakmış ve Şeyh Ebu Ali Farmedî'den (ö. 478/1085) el almıştır. Rivayete göre bu zat İmam-ı Gazalî'nin de şeyhi idi. Hemedânî sünnî itikada sıkı sıkıya bağlı, hanefî mezhebini benimsemiş bir zât olup, ömrünü Allah yolunda harcayan büyük bir müriştir. İslâm'ı yaymak için il il dolaşmış ve halkı irşada çalışmıştır. Buhara'da bulunmuş ve muhtemelen de burada Ahmet Yesevî ile görüşmüş ve Yesevî, kendisine intisap ederek üçüncü halifesi olma şerefine ermiştir. Hemedânî, rivayete göre her ayın başında Semerkand mollalarını çağırarak onlarla şeriat sohbetleri yapmıştır. Ayrıca ağrı ve yaralar için ilaçlar yapmış, herkesin derdine derman olmaya çalışmıştır. Türk ve Tacik köylülere İslâm dininin esaslarını öğretmiştir (Türer, 1996: 219-241; Köprülü, 1984: 53-56).

Yûsuf el-Hemedânî'nin vefatı üzerine 1160 yılında Ahmed Yesevî irşad postuna oturmuştur. Bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi Yusuf el-Hemedânî'nin vermiş olduğu bir işaret üzerine irşad makamını Şeyh Abdulhâlik-i Gucdüvânî'ye bırakarak Yesi'ye dönmüş ve vefatına kadar (1166?) burada irşada devam etmiştir (Köprülü, 1984: 64-72; Köprülü, 1940: 210; Eraslan, 1989: 160; Baş, 2011: 27).

M.F. Köprülü ise gerek Ahmet Yesevi'yi gerekse diğer meşhur velileri tanıtırken önce bu kişilerin etrafında halelenmiş menkabeleri göz önüne alıp onlardan hareketle tarihi kişiliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu da doğal olarak tarihi gerçek kişilik ile efsanevi/söylencedeki kişiliği tam olarak birbirinden ayıramamaya ve bazen de yanlışlara düşmeye sebep olmuştur. Nitekim Ahmet Yesevî'yi *İlk Mutasavvıflar*'da tanıtırken; Yesevi'yi anlatan Nakşi geleneğine dayanarak, onu dinîni yasayan dört dörtlük Ortodoks sünnî bir alim olarak tanıtan Köprülü, *İslam Ansiklopedisi*'nin Türkçe baskısı için yazdığı Ahmet Yesevî maddesinde ise, *İlk Mutasavvıflar*'da Yesevî'nin kişiliği ile ilgili yazdıklarının tam olarak doğruyu yansıtmadığını söylemiştir. O böylelikle kendi kendini de düzeltmiştir. Şöyle demiştir: " ... *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıfları yazarken, gerek Ahmet Yesevî'nin sofiyane şahsiyetini, gerek Yesevî tarikatının hüviyetini tamamıyla Nakşibendi kaynaklarının gösterdiği şekilde tasvir etmiştim. Hâlbuki Babai, Haydari ve Bektaşî ananelerinin Ahmet Yesevî hakkındaki rivayetleri, şüphesiz, tarihi hakikate daha yakındır. İlk Mutasavvıfların neşrinden sonra Bektaşîliğin menseleri hakkında yaptığım araştırmalar ve elde ettiğim yeni vesikalar, bana bu hususta kat'i bir kanaat vermiştir*" (Köprülü, 1940: 212; Ocak, 1996: 33-37,52-56; Melikoff, 1999: 36-37; Melikoff, 2012: 176-177; Kaplan, 2002: 41).

Yine *İslam Medeniyeti Tarihi* adlı eserinde aynı konuda şunları söyler: " ... *Burada, Yesevîye tarikatının hakiki mahiyeti ve karakteri hakkındaki eski görüşlerimi düzeltmek icap ettiğini söylemeliyim: İbtida, Yesevîlik'ten çıkan ve Mâverâünnehir'in XV-XVI. asırlardaki mutaassıp muhitinin tesirini taşıyan Nakşibendi tarikatına mensup müellifler, büyük pirleri Ahmet Yesevî hakkında birtakım şeyler yazmışlardır ki, ona ait eski kaynaklar bunlardır. Bu müellifler, Yesevîliğin ilk şeklini ve Ahmet Yesevî'nin hakiki şahsiyetini tarihi realiteye uygun olarak tasvir etmemişler, kendi arzu ve temayüllerine göre, hakikati tamamıyla değiştirmişlerdir. Hâlbuki Yesevîliğin ilk yayıldığı göçebe Türk muhillerinin icapları ve din değiştirme psikolojisinin umumi kaideleri göz önüne getirilince, buna imkân olmadığı anlaşılır. Esasen, bu sonraki Nakşibendi müelliflerinin bütün tahriflerine rağmen, Yesevîliğin göçebe Türk muhitlerine intibak ettiği, eski Türk paganizminden birçok şeyler aldığı ve ayinlerinde göçebe örfüne uygun olarak kadınlarla erkeklerin beraber bulunduğu, eski Şamani ayinlerinde olduğu gibi musiki, şiir ve extalique(vecdli) raksların ihmal edilmemesi, onların yazılarından dahi takip edilebiliyor Esasen. Türkler'in eski dini ananelerine bu suretle etki etmese Yesevîlik halk arasında böylece süratle yayılmaz ve İslamlaştırma rolü asla oynayamazdı"* (Köprülü, 1987: 187).

Tarihi gerçek kişiliğinden ziyade, söylencelerdeki anlatımlarla hayatını bilebildiğimiz Ahmet Yesevî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Efsanelerle örülmüş bir hayata sahip olan Ahmet Yesevî Hacegah-Hocalar silsilesine mensup olduğu İçin Hace/Hoca diye isimlendirilmiştir. Muhtemelen XI. asrın ikinci yarısında, Taşkent'in kuzey doğusunda, bugünkü Çimkent yakınında Sayram'da doğmuş ve buranın kuzeybatısında Sir Deryâ havzasındaki Yesi'de yaşamıştır. Yesevî nisbesi buradan gelmektedir (Köprülü, 1940: 210; Köprülü, 1987: 61-62;

Melikoff, 1999: 30-35; Ocak, 1996: 31). Sayram kasabası, İsficâb veya Akşehir isimleriyle de bilinip, o sıralarda İslam kültürünün önemli bir merkezi olan bu şehirde Türkler ve İranlılar yaşamaktadır (Kaplan, 2002: 42).

Yesi kasabasına bugünkü ismi olan Türkistan adı, XVI. yüzyılda Timur sülalesinin yerine geçip, Maverâünnehir'i yöneten Özbek Hanları Ahmet Yesevî'nin şahsiyetine atfedilen kutsiyet ve hürmetten dolayı vermişlerdir. Nitekim onlar, Yesevî'ye Pîr-i Türkisian diyorlardı (Köprülü, 1940: 210-213; Melikoff, 1999: 35).

İlk tahsil yıllarım Yesi'de geçiren Yesevi daha sonra Mâverâünnehir'in büyük İslam merkezi olan Buhara'ya geldi. O zaman Selçukluların siyasi hâkimiyeti altındaki Karahanlıların egemenliğinde bulunan bu şehir İslam kültürünün çok önemli bir merkezidir. Ahmet Yesevi Buhara'da devrin en ileri gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedani (1049-1140)'ye intisap ederek, ondan çok etkilendi ve şeyhinin üçüncü halifesi oldu. Şeyhinin ölümünden soma yerine geçen ilk iki halifeden sonra Buhara'da posta oturup şeyhlik yaptıysa da, daha sonra şeyhinin manevi bir işareti gereğince Yesi'ye dönüp ölümüne kadar burada kuvvetli bir tasavvuf propagandası yaptı (Köprülü, 1940: 210; Köprülü, 1987: 31).

Köprülü Ahmet Yesevi'nin yaşadığı çevrenin özellikleri ve ona bağlananlarla ilgili olarak şöyle der: "...İslam Asya'sının her tarafında tarikatların kuvvetlendiği, her kösede tekkeler yükseldiği bu esnada, sarki Türkistan'da Kulca civarında. Yedi-su havâlisinde yeni ve kuvvetli bir İslamlaşma cereyanı da inkişaf ediyordu. İşte Ahmet Yesevî bu müsait şartlar içinde, Sır-Derya havâlisinde, Taşkent ve çevresinde, Seyhun ötesindeki bozkırlarda büyük bir nüfuz kazandı. Onun etrafında toplananlar, İslamiyet'e yeni fakat çok kuvvetli ve samimi rabitalarla bağlanıma göçebe yahut köylü Türklerdi" (Köprülü, 1940: 211; Köprülü, 1980: 193-194).

1.2. Yesevilik Tarikatı

Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevi (öl. 1166) tarafından kurulmuş olan tarikatın adıdır.⁵ Ahmet Yesevi, Yusuf Hemedani (öl. 1130) halifelerinden olup hayatı hakkındaki bilgiler genel-

---

⁵ Köprülü'ye Göre Yeseviliğin tarihi gelişimi şu şekildedir; Yesevilik bir Türk sufisi olan Ahmet Yesevi tarafından, tamamen Türk olan bir çevrede kurulmuş ilk büyük Türk tarikatıdır; Yesevilik önce Seyhun, Taşkent ve Doğu Türkistan'da kuvvetli bir şekilde yerleşmiş, daha sonra Türk dil ve kültürünün Maverâünnehir ve Harezmi sahalarında kuvvetlenmesiyle paralel olarak buralarda da ehemmiyet kazanmıştır. Ancak daha sonra, yine kuruluşuna zemin hazırladığı diğer bir Türk tarikatı olan Nakşibendiliğin Orta Asya'da etkili olmasıyla buralardaki tesirini kaybetmiştir. Daha çok Seyhun sahasıyla Kırgız-Kıpçak bozkırlarına münhasır kalmış gibidir; Yeseviliğin Anadolu'ya girişi XIII asırdadır. Bu giriş, muhtemelen Moğol istilası neticesinde Horasan, İran ve Azerbaycan bölgelerindeki Türkler arasında bir müddet varlık gösterdikten sonradır; Yesevi şeyh ve dervişlerinin XIII. asırda Anadolu'ya göçleri, azalmakla beraber XIV. asırda da devam etmiştir; Hacı Bektaş Veli ve Sarı Saltık gibi meşhur Anadolu sūfilerinden başka Azerbaycan ve Anadolu sahalarındaki birçok Yesevî dervişlerinin ananelerinin XVII. asırda hala yaşadığını Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi sayesinde bilinmektedir; Dersim'deki Kızılbaş Kürt aşiretlerinden önemli bir kısmının bugün Ahmet Yesevî'ye mensup olduklarını iddia etmeleri Yesevî propagandasının vaktiyle Anadolu'da ne kadar önemli bir rol oynadığını gösterir; XIII. asırda Haydariye tarikatının dogmasında etkili olan Yesevilik, aynı asrın ikinci yarısında Anadolu'da Babai ve Bektaşî tarikatlarının teşekkülünde de etkili olmuştur (Köprülü, 1940: 213; Köprülü, 1999: 98; Köprülü, 1980:194).

likle menkıbe türü şeylerdir. Yesevilik önceleri Taşkent ve Seyhum bölgeleriyle Harezmi ve Maveraünnehir bölgesinde, daha sonra da Kafkasya, Anadolu ve Balkanlarda yayılmıştır. Tarikatın Nakşibendilik ile silsile açısından bir ilişkisi vardır. Çünkü hem Yesevi, hem de daha sonra Nakşibendiliğin ortaya çıkışına zemin hazırlayan Abdülhalik Gücduvani, Yusuf Hemedani'nin halifesidir. Ayrıca Nakşibendilik'in kurucusu Muhammed Bahauddin Buhari (öl. 1389)'nin şeyhleri arasında bir Yesevi şeyhi de bulunmaktadır. Bektaşilik'in de Yesevilik'in bir kolu olduğu öne sürülmüştür. Yesevilik, mücahede ve riyazet ağırlıklı ve cehri zikri esas alan bir tarikatıdır. Yesevilik, salikin "Hay" ve "Hu" sesleriyle zikrederken destere sesine benzer sesler çıkarılması, bu tarikatın zikrine "zıkr-i cehri" adı verilmesine sebep olmuştur. Tarikatta halvetin önemli bir yeri vardır. Yesevi tarikatında müridde aranan şartlar arasında zekâ, şeyhinin hizmetinde çevik, doğru sözlü ve ketum olmak gibi şartlar sayılmaktadır. Yesevi ve Yesevilik konusunda en geniş araştırma M. Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eseridir (Yılmaz, 2011: 242-244; Kara, 2010: 377-378; Ocak, 1996: 37-97).⁶

Ahmet Yesevî'nin, önceki araştırmalarından çıkan sonuca göre, Ortodoks bir sünni olduğunu söyleyen Köprülü'nün daha sonraki çalışmalarında bu görüşünden vazgeçtiğini onun Ortodoks bir sünni değil, heterodoks bir kişi olduğu sonucuna ulaştığı malumdur. Ancak o, bu kendi kendini düzelttiği, *İslam Ansiklopedisi'ndeki* Ahmet Yesevî maddesinde Yesevî'yi anlatırken yine *İlk Mutasavvıflardaki* anlatım biçimine yakın bir tarzda tanıtmıştır. Yine onun sünni bir sufi olan Yusuf Hemedani'nin halifesi saymış ve Buharda sayılı hocalardan dersler aldığını ifade etmiştir. Bu çelişkili durumu Köprülü, Ahmet Yesevî ve bir tarikat olarak Yesevîliğin, heterodoks bir yapıda olmasına rağmen Maveraünnehir ve Harezmi bölgelerinin Sünnîliğin büyük merkezlerinden olması nedeniyle Ortodoks bir mahiyet arz etmiş olabileceğini söyleyerek aşmaya çalışmış görünmektedir (Köprülü, 1940: 211-212).

"Ahmet Yesevî, Yesi'ye yerleşerek, propagandasını daha ziyade göçebe ve köylü bozkır Türkleri arasında teksif edince, Yesevîlik ister istemez bu muhitin şartlarına tetabuk mecburiyetinde kaldı. Bu Türkler samimi Müslüman olmakla beraber, İslâmiyet'i anlayışları, tabiatıyla çok sathi ve şekli; binaenaleyh Yesevîlik bu göçebe Türk muhitinde eski Türk kabile ananeleri ve paganizm bakiyeleri ile karışık mecburiyetinde kaldı. Nakşibendi ananelerinde bile Ahmet Yesevî'nin zikir meclislerinde kadınlarla erkeklerin bir arada buldukları hakkında rivayetler vardır ki, Türk göçebe hayatının bir zaruretidir. Yine Nakşibendi kaynakları eski Yesevî ananelerinde, sığır kurbanı, muhtelif şekillere girip uçmak, münaflıkları hayvan şekline koymak gibi, kısmen Türk paganizminden ve kısmen Budizm'den geldiğini bildiğimiz unsurların mevcudiyetini saklayamamaktadır" (Köprülü, 1940: 212).

---

⁶ Daha fazlası için bkz; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984; M. Fuad Köprülü, "Ahmet Yesevî", *İA*, MEB Yay., İstanbul, 1940 ; Nejdet Tosun, "Yeseviyye", *DİA*, C. 43, TDV Yay., 2013, s. 487-490; Hayati Bice, *Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet*, TDV Yay., Ankara, 1993; Kemal Eraslan, *Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993; Rüya Kılıç, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemsi*, *BİLİG*, S. 33, 2005, s. 233-234.

Sonuç

Türk İslam dünyasını asırlar boyu manevi yönden besleyen ve etkileyen birçok ilim adamı yetişmiştir. Bunlardan bazılarının etkisi, yaşadığı devirle ve yaşadığı coğrafyayla sınırlı kalmış, bazılarının etkisi de asırlarca sürmüştür ve tüm Türk İslam dünyasını etkileyebilme gücüne sahip olmuştur. İşte bu ilim ve düşünce adamlarının başında, M. Fuad Köprülü'nün eserlerinden hareketle hakkında ve tarikatına dair tespitlerde bulunmaya çalıştığımız Ahmet Yesevî gelir.

Ahmet Yesevî'nin esaslarını belirlediği Yesevîyye tarikatı ise, daha sonra Türkistan ve Anadolu'da gelişecek olan başta Nakşbendiyye ve Bektaşilik gibi birçok büyük tasavvuf ekollerini de derinden etkilemiştir. Bu oluşumlar Ahmet Yesevî'nin, fikirleri doğrultusunda Anadolu'nun İslamlaşması ve İslam'ın yayılması noktasında büyük işler başarmışlardır.

KAYNAKLAR

- Baş, Eyüp, Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 2, 2011.
- Eraslan, Kermal, "Ahmed Yesevî", *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 15-19.
- Kaplan, Doğan, Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Aleviliği, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniv. Sosyal Bil. Enst., Konya, 2002.
- Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yay., İstanbul, 2010.
- Konukçu, Enver, "Sayram ve Yeri", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirisi*, Kayseri 1993.
- Köprülü, F. Orhan, *Fuat Köprülü- Türk Büyükler Dizisi*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- Köprülü, M. Fuad, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 1987.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., 1999.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyat Tarihi*, 1980.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1984.
- Melikoff, I., *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitapları, 1999.
- Melikoff, I., *Uyur İdik Uyardılar*, Demos Yay., 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Öngören, Reşat, Sufi, *DİA*, XXXVII, TDV Yay., 2009, s. 471.
- Özdemir, F., *Fuat Köprülü'nün Türk Saz Şairleri Üzerindeki Çalışmaları*, Kültür Bakanlığı yay., 2000.

Şeker, Mehmet, "Ahmed Yesevî'nin Hayatında Arslan Baba Meselesi", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirisi*, Kayseri, 1993, 359-360;

Tayş, M. Serhan, "Ahmed-i Yesevî", *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996 Uludağ, Süleyman, Mutasavvıf, *DİA*, XXXI, TDV Yay., 2006, s. 379.

Türer, Osman, "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti", *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996.

Yılmaz, H. Kamil, Ebû Hâşim Sûfi, *Altınoluk*, S: 4, 1986.